

ПЕРИОДИ ПОХРАЊИВАЊА ОСТАВА РИМСКОГ НОВЦА ТОКОМ III ВЕКА Н. Е. У ГОРЊОЈ МЕЗИЈИ¹

Мирјана Арсенијевић, Археолошки институт, Београд

Горња Мезија током III века н. е. представља поприште важних историјских догађаја, о којима у изворима имамо оскудне податке. Зато је проучавање налаза остава новца овог времена, њихово датовање, утврђивање разлога похрањивања и праваца распрострања веома важно.

Кључне речи: Римско царство, Горња Мезија, III век н. е., оставе новца.

Више од других предмета материјалне културе, оставе новца доприносе упознавању привредног, економског, политичког и историјског развоја провинција и Царства у целини. Оне представљају, неретко, једине сведоке немирних историјских догађаја којима III век обилује, а о којима у изворима немамо никаквих или имамо тек оскудних сведочанстава. Обједињени налази остава римског новца III века с територије Горње Мезије, размотрени у светлу варварских упада и других утицаја на ову провинцију, дају потпунију историјску слику догађаја у аспектима које нумизматички налази омогућавају, као део ширег контекста археолошких налаза тога времена.

Подударни елементи економских, друштвених, политичких и духовних промена узроковали су да се стари систем Принципата замени новим системом Домината. Овај дуготрајни, драматични процес није оставио у писаним изворима римске историје друге половине, а посебно треће четвртине III века, очекивани траг. Стога су, за ово раздобље, нумизматички налази од изузетног значаја, а нарочито оставе, проучавање њиховог састава, датовање и праћење праваца њиховог распрострања у

¹ Замисао аутора је да у неколико наредних радова публикује појединачно сваки од издвојених периода похрањивања остава.

оквиру одређеног периода похрањивања. А њиховом интерпретацијом долазимо до важних историјских података. Поред тога, представе на новцу један су од главних извора за праћење садржаја и ликовног израза царске уметности, будући да ово време оскудева у јавним споменицима.

Од почетка Царства, и надаље, новац постаје најефикаснији инструмент политичке пропаганде самога цара, више него било који други, јер је неопходан и опште доступан. Како је званични царски култ морао имати и религиозно утемељење, већ од Августа, новац је, у овој функцији, био много утицајнији од других средстава пропаганде. Новац, на различите начине, одражава аспекте државне делатности цара и обрађује основне елементе официјелне идеологије.

Представе и натписи на новцу указују и на слојеве становништва којима је била упућена пропаганда. Нарастањем кризе током III века, пропаганда се појачава, а њен садржај видљиво је различит од стварне ситуације. Цареви III века супротстављају се општем песимизму порукама: *Romae Aeternae, Felicitas Pvblica, Fecunditas, Aeternitas*, и сл.. У систему идеолошке пропаганде највећа се пажња посвећује војсци, управо због њене одлучујуће улоге у избору цара, нарочито током кризе у III веку.

Резултати спроведене анализе, остава похрањених током III века у Горњој Мезији, омогућили су нешто јасније сагледавање бурних историјских догађаја тога времена – честе узурпације и с њима повезане грађанске ратове, уз истовремене учестале варварске упаде. Забележено је 45 остава похрањених у ово време, од којих је 21 расута, једна је позната само из литературе, а четири се налазе у музејским збиркама ван Србије. Овакво стање стварало је извесне потешкоће у тачнијем одређивању појединих налаза.

Уочено је шест периода похрањивања остава новца током III века,² до времена окончања кризе и с њим повезаног преласка у период Домината:³

² Групу 3. коју чине два налаза из 251. г. требало би посматрати с извесном резервом у погледу детерминације, с обзиром на податке којима се сада располаже. Будући и потпунији налази могли би је јасније одредити.

³ Од познатих остава из времена III века, као усамљени пример издваја се остава из Јагодине, похрањена у време Диоклецијана. Тиме она излази из оквира проучавања периода највеће кризе Царства и припада периоду њеног окончања. О овој остави види: Сrнoбrнjа 1987; За све периоде похрањивања остава, као и све наведене оставе, види: Арсенијевић 2002. Велики налаз из села Прибоја код Врања за сада не можемо сврстати ни у једну од наведених група. Митровић 1999: 19 и д. наводи састав само 45 комада који су доспели у Музеј у Врању (легионарски новац М. Антонија до Септимија Севера). Налаз је откривен 1999. г. помоћу детектора и један део је одмах растурен. Одређен број је у акцији МУП-а заплењен и биће враћен у Музеј по окончању поступка. Тек тада ћемо моћи да кажемо нешто више о овом наласе значајном налазу, за који се сматра да је бројао око 35.000 комада.

1. Укупно једанаест остава прве половине III века, похрањено је у време Каракале, Александра Севера, Максимиана I и Гордијана III:⁴

1.1 – Београд, налаз познат из литературе (Васић 1911: 278; Гарашанин 1951: 62; Кондић 1967: 12; Mirnik 1981: 60, бр. 151; Борић-Брешковић 1994: нап. 45).

1.2 – Црнокалачка бара (Рашковић 1995: 200; исти 1996: 53).

1.3 – Грљан (Лаловић 1986: 113).

1.4 – Каменица (Horvat 1936: 134; Lederer 1939: 7; Гарашанин 1951: 174; Марић 1956: 180, бр. 8; Vasić 1972: 60, 62; Mirnik 1981: 64, бр. 178; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 46).

1.5 – Костолац (Арсенијевић 2001: 185 и д.),

1.6 – Кучево (Елмер 1930: 198; Mirnik 1981: 65, бр. 184).

1.7 – Параћин (Марић 1956: 179, бр. 7; Mirnik 1981: 67, бр. 204, Борић-Брешковић 1994: нап. 45).

1.8 – Равна (Кондић 1983: 51).

1.9 – Србија, непознато налазиште (Mirnik 1981: 70, бр. 223).

1.10 – Текија (Kodrić 1881: 123; Mirnik 1981: 72, бр. 237).

1.11 – Вољуја-Дубока (Валтровић 1884: 151; Гарашанин 1951: 142; Mirnik 1981: 74, бр. 249; Борић-Брешковић 1994: нап. 45).

2. Само три забележене оставе, похрањене су 247. г. и везују се за Филипа I:

2.1 – Крменица (Јанковић-Михалчић 1987: 89).

2.2 – Мезул II (Добри До) (Павловић 1972: 72; Vasić 1972: 66; Fitz 1978: 102; Dukat i Mirnik 1978: 18, бр. 25; Mirnik 1981: 61, бр. 163; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 46).

2.3 – Сикирица I (Марић 1956: 180, бр. 9; Vasić 1972: 57; Dukat Z i Mirnik 1978: 26, бр. 101; Mirnik 1981: 69, бр. 214; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 46).

3. Ову групу чине два налаза, издвојена као оставе из 251. г. и везују се за Трајана Деција:⁵

3.1 – Мезул I (Добри До) (Regan 1967: 112; Павловић 1972: 72).

3.2 – Видинско (Мушмов 1929: 384; Fitz 1978: 100).

4. Најбројније оставе у Горњој Мезији, укупно шеснаест, похрањене су 252/253. г. Последњи пирмерци у њима су они Требонијана Гала, Волузијана, Емилијана и Валеријана I:

4.1 – Београд (Кондић 1967: 12; Исти 1969; Dukat i Mirnik 1978: 15, бр. 5; Mirnik 1981: 60, бр. 152; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 47).

⁴ Овој групи припада и један од најбројнијих налаза с подручја Горње Мезије, из Каменице код Ниша. Он је нажалост, великим делом расут, док су сачувани делови доспели у различите музејске збирке. Публиковање, макар и сачуваних делова налаза допринело би разјашњавању извесних спорних питања, нарочито у вези с динамиком прилагања новца, обзиром да већина остава из овог времена има извесних празнина у прилагању.

⁵ Види нап. 2.

- 4.2 – Бело Поле (Герасимов 1964: 237; Fitz 1978: 143).
4.3 – Бошњане (Борић-Брешковић 1988: 89).
4.4 – Брежане (Вулић 1905: 80; Гарашанин 1951: 183; Mirnik 1981: 60, бр. 156; Борић-Брешковић 1983: нап. 21).
4.5 – Ђићевац (Рашковић 1995: 201; исти 1996: 110, 114).
4.6 – Ђуприја (Борић-Брешковић 1983: 69).
4.7 – Глибовац (Петровић 1930: 88; Гарашанин 1951: 145; Fitz 1978: 144; Mirnik 1981: 63, бр. 171; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 47).
4.8 – Граничак (Герасимов 1964: 242; Fitz 1978: 146).
4.9 – Косово (Герасимов 1965: 248; Fitz 1978: 149).
4.10 – Крушевац–Јагодина (Kubitschek 1900: 185; Fitz 1978: 148; Mirnik 1981: 65, бр. 183; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 47; Рашковић 1995: 198).
4.11 – Околина Јагодине (Пеган 1970: 74; Dukat i Mirnik 1978: 27, br. 114; Mirnik 1981: 72, бр. 233а).
4.12 – Околина Врања (Борић-Брешковић 1988: 89).
4.13 – Поповац (Борић-Брешковић 1979: 39; Иста 1983: 72, нап. 21; Иста 1994: 42, нап. 47).
4.14 – Србија, непознато налазиште (Saria 1924: 90; исти 1925: 62; исти 1927: 13; Fitz 1978: 147; Mirnik 1981: 70, бр. 224; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 47).
4.15 – Варварин (Вулић 1905: 15; Mirnik 1981: 73, бр. 241; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 47).
4.16 – Влајића Брдо II (Арсенијевић 1997: 44, нап. 7).
5. Ову групу чине оставе похрањене крајем 253. и током 254. г. а везују се за Галијена:
5.1 – Горње Штипље.⁶
5.2 – Јабланица (Васић 1968: 62; Vasić 1972: 58, 60, 63, 66; Fitz 1978: 201; Dukat i Mirnik 1978: 20, br. 40; Mirnik 1981: 63, бр. 176; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 48; Рашковић 1995: 202; Арсенијевић 1997: 44).
5.3 – Парцана (Рашковић 1995: 202).
5.4 – Трговиште (ИБАИ 22: 360).
5.5 – Сикирица II (Марић 1956: 180, бр. 10; Mirnik 1981: 69, бр. 215).⁷
5.6 – Смедерево (Петровић 1930: 88; Исти: 1931, 32; Гарашанин 1951: 182; Васић 1968, 71; Vasić 1972: 58, 60, 63–66; Fitz 1978: 202; Mirnik 1981: 70, бр. 221; Арсенијевић 1997: 44–45).
5.7 – Супска (Марић 1956: 180, бр. 13; Vasić 1972: 58; Dukat i Mirnik 1978: 27, br. 113; Mirnik 1981, 71, бр. 232; Арсенијевић 1997: 44–45).

⁶ Види рад М. Арсенијевић и С. Додић у овом броју *Гласника САД*.

⁷ Састав оставе добила сам љубазношћу колеге А. Срнидаковића из Завичајног музеја у Параћину.

5.8 – Влајића Брдо I (Арсенијевић 1997: 43).

5.9 – Врањска Бања (Борић-Брешковић 1988: нап. 13).⁸

6. Последњу групу налаза чини једна остава из времена Макријана и Квијета и три оставе из времена Аурелијана:

6.1 – Кладушница (Марић 1956: 180, бр. 17; Mirnik 1981: 64, бр. 179; Борић-Брешковић 1994: нап. 50).

6.2 – Костолац (Saria 1927: 13; Mirnik 1981: 65, бр. 181; Борић-Брешковић 1994: нап. 50).

6.3 – Ниш (Марић 1956: 180, бр. 17; Mirnik 1981: 64, бр. 179; Борић-Брешковић 1994: нап. 50).

6.4 – Старо Момчилово (Марић 1956: 180, бр. 16; Мирник 1981: 71, бр. 231; Борић-Брешковић 1994: 42, нап. 50).

Разлога за похрањивање остава у ово време било је неколико. Општа друштвена криза повезана је са сталним узурпацијама и грађанским ратовима, учесталим варварским упадима на територију Горње Мезије, ратовима које цареви воде на Истоку, за које сакупљају трупе и у дунавским провинцијама, а не би требало искључити ни деловање латрона.

Једини варварски упад који је документован у доба Севера је из времена Каракале 212. или ране 213. г. и повезан је с немирима Карпа и Вандала на северној граници Дакије. Инвазија је захватила североисточни део Паноније и вероватно је главни разлог Каракалиног мењања границе између Горње и Доње Паноније наредне године (Mocsy 1974: 198). Оставе које се завршавају новцима из 228. и 231. г. у време Александра Севера, указују на повратни сарматски напад дуж дунавске границе. Можда је тај напад Сармата био почетак рата који ће од 236. до 238. г. водити Максимин I (Mocsy 1974: 200), мада не треба искључити као могућност похрањивања остава 231. г. ни поход Александра Севера против Ардашира. Цар је кренуо у поход на исток у пролеће 231. г, а трупе је прикупљао у Италији и провинцијама (САН XII: 69). Док је цар руководио ратним операцијама на истоку, на западу су се поново као проблем јавили Германи. Он завршава рат с Персијанцима 233. г. без закључења мира. Накратко борави у Риму и одлази на Рајну, међутим, већ марта 235. г. бива убијен.

Панонске трупе већ су прогласиле Максимиана I за цара. То је први у низу царева нижег порекла, који се уздигао на високе положаје у војсци. Као резултат брзих и успешних интервенција победио је Германе 236. г. и за неко време успоставио мир на Рајни и Горњем Дунаву. Исте 236. и наредне 237. г. односи победу и над Сарматима (САН XII: 74).

⁸ Састав оставе добила сам љубазношћу колеге Г. Митровића из Народног музеја у Врању.

У догађајима који су уследили убијен је Максимин I и после кратке владавине Пупијена и Балбина на власт долази млади Гордијан III. Године 241. он напушта Рим и одлази у поход против Персијанаца на исток, где је, после почетних успеха у рату, почетком 244. г. и убијен. Његово убиство последица је завере и амбиција Филипа I кога је војска одмах прогласили за цара.

Панонске и мезијске трупе, по својој прилици, често узимају учешћа у ратовима у Дакији и Горњој Мезији, али и у ратовима на истоку (Колосовская 2000: 137). Филип I лично узима учешћа 246/247. г. у тешком рату с Карпима. Године 248. цар поставља Пакацијана за команданта трупа Горње Мезије и Доње Паноније. Није тешко замислити да су Филипови генерали били склони опонашању свог господара, користећи хировитост војске већ навикле на честе и насилне преврате и чињеницу да могу уздигнути на престо било кога. Тако су мезијске трупе изгледа једва чекале новог команданта видећи у њему свог заступника, па је Пакацијан убрзо проглашен за цара (САН XII: 143). Он кује сребрни новац у Виминацијуму који се датује у 248/249. годину. Истовремено долази до прекида у ковању локалне бронзане монете Виминацијума (АН X). Али упад Гота спречио је Пакацијана да крене против Филипа I и убрзо га убијају његови војници. Ово се догодило вероватно на вест да је Филип I поставио Трајана Деција за новог команданта и послао га да се обрачуна с Пакацијаном. Деције успева успешно да се супротстави Готима и овај његов војни успех навео је трупе да га прогласе за цара лета 249. године.

Наступило је време када су дунавске трупе, посебно панонске, сматрале себе за чуваре праве римске врлине, одлучне у проналажењу одговарајућег представника способног да мобилише снаге против нарастајуће опасности од Гота. Период између 253. и 268. г. време је највеће кризе и војне анархије. На директном удару варвара су Дакија, Доња Мезија и Тракија. Сам цар Деције и његов старији син херојски гину у борби с Готима у Доњој Мезији почетком лета 251. г. Његовом наследнику Требонијану Галу није преостало ништа друго него да склопи мир, под тешким условима за Рим (САН XII: 145–146). Но, и он се кратко задржао на власти и на површину избија лик Емилијана, који уз велике напоре успева да сакупи војску и одбаци Готе преко Дунава почетком 253. године (САН XII: 168). Истовремено на Западу је за цара проглашен Валеријан I. Обе војске крећу на Рим, остављајући границе незаштићене. У томе грађанском рату гине најпре Требонијан Гал, а после три месеца и Емилијан. После 253. г. наступио је изненадни мир у илирској војсци а тиме је и завршен период доминације ових трупа у избору царева (Mocsy 1974: 205).

Најбројније оставе у Горњој Мезији похрањене су 252/253. г, што се највероватније може довести у везу са грађанским ратом који је вођен у

то време. Не би требало искључити ни евентуалну опасност од варварског упада у Горњу Мезију, мада се то у изворима не помиње (Mirković 1977: 249). Наредне 254. г. није се догодила ниједна узурпација, а ипак је забележен значајан број остава и то похрањених дубоко у територију провинције, дуж моравске долине. У јесен 253. г. Валеријан I окончава грађански рат и проглашава Галијена за савладара. Већ крајем исте године Валеријан је приморан да крене на исток у свој поход против Сапора.⁹

У време доласка на власт Валеријана I и Галијена ситуација у Царству, како на унутрашњем плану, тако и на спољном, веома је тешка. Поред сукоба са Сенатом, Валеријан има велике потешкоће са финансијама; каса је празна а монета обезвређена. Грађански рат имао је тешке и болне последице по одбрану Царства. Одлазак легија с Рајне и Дунава у Италију ради грађанског рата довео је до пада одбрамбеног система Царства. Читава владавина Галијена испуњена је сукобима са варварима дуж рајнског и дунавског лимеса, као и честим узурпацијама. Ово су године када се Царство суочава с тенденцијом отцепљења појединих провинција, делимично је изгубљена Дакија, а услед неадекватног супротстављања римске војске у Панонији и Мезија варвари упадају у обе Паноније, обе Мезије, Македонију и Ахају. Истовремено на Истоку Персијанци заузимају Антиохију, продиру у Кападокију и изазивају растурање источних провинција. Тежак ударац представљало је заробљавање Валеријана од стране Сапора 260. године. Ова сложена војна ситуација на већини граница имала је за последицу и кризу монетарног система (САН XII: 169–193).

Извесно затишје на Дунаву после 260. г. условљено је делом међусобним трвењима Гепида, Вандала и Сармата, а делом и због припрема Гота за инвазију на Медитеран. Велики напад 268. г. предузели су Готи у правцу југа, када су опустошене балканске провинције. Галијен је убијен, а за цара проглашен Клаудије, један од команданата илирске војске. Он успева да у бици код Ниша порази Готе и тако за извесно време заустави њихову инвазију. У пролеће 270. г. у Сирмијуму за цара бива прокламован Аурелијан, личност која ће повратити јединство државе (Möcsy 1974: 210).

Настављајући политику свога претходника Аурелијан потискује Вандале, бори се са Готима који су провалили у Илирикум и Тракију. Односи победу али је дефинитивно постало јасно да се граница од Гепида и Гота може одбранити само радикалним мерама. Тако се одлучује да им 272. г.

⁹ С. Душанић сматра да време проласка Валеријана бацијанским делом лимеса на путу ка истоку треба тражити између 10. и 31. децембра 253. године. У том случају на исток је могао стићи до раног пролећа 254. године (Dušanić 1965: 85).

препусти Дакију, која је одавно престала да игра улогу у одбрани Царства.

Трећи век време је када Римско царство пролази кроз озбиљну кризу, која је убрзала прелазак из Принципата у Доминат. Тешки унутрашњи и спољни ратови доводе Царство у хаотично стање у којем су сва обележја традиционалног римског друштва и друштвеног поретка коренито уздрмана. Средином овог столећа границе Царства нападане су са свих страна. Истовремено, неред у држави знатно повећавају убиства царева и бројне узурпације, праћене побунама у провинцијама, при чему власт преузимају локалне легије прокламујући своје војсковође за цареve. Непрестани грађански ратови сасвим исцрпљују Царство, чије је јединство нарушено. Осим тога, расулу знатно доприносе економске и монетарне потешкоће, као и морална и духовна криза у целини. Продирањем појединих култова из провинција, нарочито источних, јављају се симбиозе најразличитијих веровања. Све ово увело је Царство у фазу велике политичке нестабилности за коју оно није било припремљено. Ипак, у коначном следу догађаја, III век као доба великих изазова, одредиће трајније развој касноантичког друштва.

Драматичну ситуацију последње трећине III века окончала је појава Диоклецијана, који је, попут новог Јупитера, на Земљи, загосподарио и поново ујединио подељено Царство. Почетак његовог успона 284. г. представља окончање кризе и време када се ствара сасвим другачији тип Царства. Оснажен је бирократски елемент у власти који коначно претеже у обликовању монархије, чиме се традиционалне институције Принципата, какве је успоставио Август, дефинитивно укидају.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Арсенијевић, М. 1997 Остава римског новца са Влајића Брда из Смедеревске Паланке, *Нумизматичар* 20: 43–108.
- 2001 Два мања налаза римског новца из Народног музеја у Пожаревцу, *Виминациум* 12: 185–201.
- 2002 *Скујни налази римског новца II и III века у Горњој Мезији као археолошке јојиврде варварских ујада*, магистарски рад у рукопису, Београд.
- Борић-Брешковић, Б. 1979 Један мањи налаз римског новца из Поповца, *Зборник Народног музеја* 9–10: 39–54.
- 1983 Налаз бакарног римског новца из околине Ћуприје, *ЗНМ* 11–1: 69–84.
- 1988 Две оставе бакарног римског новца Виминацијума и Дакије, *ЗНМ* 13–1: 89–101.
- 1994 Токови сребрног новца у предримском и римском периоду, у *Античко сребро у Србији*, ур. И. Поповић, Београд, 33–44.

- Валтровић, М. 1884 Нађен суд са римским сребрним новцима, *Сѣаринар* 1, 4: 151.
- Васић, М. М. 1911 Извештај о раду Народног музеја, *Годишњак Српске краљевске академије* 25: 246–285.
- Васић, М. Р. 1968 Остава из Јабланице (Купци), *Сѣаринар* н. с. 18: 63–82.
- Vasić, M. R. 1972 Ostave 247. i 254. godine u Narodnom muzeju u Beogradu, *Arheološki vesnik* 23: 57–66.
- Вулић, Н. 1905 Антички споменици у Србији, *Сѣоменик СКА* 42: 79–99.
- Гарашанин, Д. и Гарашанин, М. 1951 *Археолошка налазишта у Србији*, Београд.
- Герасимов, Т. 1964 Монетни сѣкровища намерени в Бѣлгарији през 1962. и 1963. г., *Извѣстїи на Бѣлѣарския археолоѣически инстїтут* 28 : 237–242.
– 1965 Археологически вести, *ИБАИ* 27 : 237.
- Dušanić, S. 1965 Tri epigrafska priloga, *Živa antika* 15/1: 85–101.
- Елмер, Б. 1930 Денари нађени у Кучеву, *Сѣаринар* 5: 198–201.
- ИБАИ 1959 Археологически вести, *ИБАИ* 22: 360.
- Јанковић–Михалић, Д. 1987 Налаз антонинијана из Крѣменице, *Зборник радова Народни музеј Ниш* 3–4: 89–105.
- Kodrić, A. 1881 Razne vesti. Nešto o osiječkom muzeju, *Vijesnik Hrvatskog arheološkog društva* 3: 123–124.
- Колосовская, Ю. К. 2000 *Рим и мир ѣлемен на Дунае 1–4. в. в. н .е.* Москва.
- Кондић, В. 1967 *Новац у Беоѣраду, од најсѣарије монетѣ на овом ѣлу до ѣрвоѣ новца Кнежевине Србије 1868/69. године*, Београд.
– 1969 *Беоѣрадски налаз денара и анѣонинијана*, Београд.
– 1983 Налаз денара из утврђѣња Равна, *Нумизматичар* 6: 51–76.
- Kubitschek, W. 1900 Ein Fund römischer Antoniniane aus Serbian, *Numismatische Zeitschrift* 32: 185–194.
- Лаловић, А. 1986 Део оставе римских денара и антонинијана из Грљана, *Зборник радова Музеја рударсѣва и мѣталурѣје* 3–4: 113–123.
- Lederer, H. 1939 Dva nalaza starog novca, *Numizmatičke vijesti* 1/4: 7–8.
- Марић, Р. 1956 Оставе старог новца у нумизматичкој збирци Народног музеја у Београду, *Саопшѣења* 1: 179–181.
- Mirković, M. 1977 Ein Barbareneinfall in Obermoesien und das Nordöstliche Dalmatien im Jahre 254, *Akten des XI Internationalen Limeskongresses*, Székesfehérvár, 249–258.
- Mirnik, I. 1981 *Coin Hoards in Yugoslavia*, BAR International Series 95, London.
- Митровић, Г. 1999 Део оставе римских денара код села Прибоја, *Врањски ѣласник* 31–32: 19–37.
- Mocsy, A. 1974 *Pannonia and Upper Moesia, A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London–Boston.
- Мушмовъ, Н. А. 1929 Коллективни находки на монети, *ИБАИ*: 384.
- Павловић, Л. 1972 *Музеј и сѣоменици кулѣуре Смедерева*, Смедерево.
- Pegan, E. 1967 II. Jugoslavija rayen Slovenije, b) Najdbe–numizmatika, *Argo* 4–6: 112.
– 1970 Najdba novcev kolonije Viminacium u Srbiji, *Argo* 9/2: 74.
- Петровић, Ј. 1930 Римско благо из Глибовца код С. Паланке, *Сѣаринар* 5: 88–119.
– 1931 Римско благо из Смедерева, *Сѣаринар* 6: 32–77.

- Рашковић, Д. 1995 Налази римског сребрног новца у ширем окружењу Крушевца, у *Радионице и ковнице сребра*, ур. И. Поповић, Т. Цвјетићанин и Б. Борић-Брешковић, Београд, 197–206.
 – 1996 Остава римских денара са локалитета Црнокачка Бара, *Нумизматичар* 18/19: 53–68.
- Saria, B. 1924 Aus dem Belgrader Nationalmuseum, *Numismatische Zeitschrift* 57 (NF 17): 90–96.
 – 1927 Numismatischer Bericht aus Jugoslawien, *NZ* 60 (NF 20): 10–19.
- Fitz, J. 1978 *Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts*, Bonn–Budapest.
- Horvat, B. 1936 Još o nekim važnim nalazima u Jugoslaviji, *Numizmatika* 2–4: 134–136.
- CAH XII 1971 *The Cambridge Ancient History XII*, Cambridge.
- Crnobrnja, N. 1987 *Ostava rimskog novca iz Svetozareva*, Svetozarevo.

УДК: 904–037(497.11):737.1.032.7(398.8)

MIRJANA ARSENIJEVIĆ

PERIODS OF STORING HOARDS OF ROMAN COINS DURING THE THIRD CENTURY AD IN UPPER MOESIA

Summary

The third century AD is a period when the Roman Empire was going through a severe crisis, which precipitated the transition from the Principate to the Dominate. Heavy internal and external wars brought the Empire into a state of chaos where all the traditional features of Roman society and social order were radically shaken. In the mid-century the Empire's frontiers were being attacked from all sides. At the same time, internal disorder was additionally aggravated by assassinations of emperors and usurpations, coupled with revolts in the provinces, where power was taken over by local legions proclaiming their commanders as emperors. The Empire was utterly exhausted by endless civil wars and its cohesion was disturbed.

More than other objects of the material culture, hoards of coins help us gain an insight into the administrative, economic and political development of the provinces and the Empire as a whole. They often are the only testimony to the third-century many turbulent events of which the written sources say little or nothing. Taken as a whole and viewed in the light of barbarian incursions and other factors affecting the province of Upper Moesia, the third-century hoards recovered from its territory offer a fuller picture of the past in those of its aspects that can be illuminated by numismatic evidence as part of a broader archaeological picture of the period.

30. 03. 2004.